

WOJCIECH WALAT¹, TOMASZ WARCHOŁ²

Analiza pojęcia i klasyfikacji emocji z punktu widzenia procesów uczenia się

Analysis of the Concept and Classification of Emotions from the Point of View of Learning Processes

¹ ORCID: 0000-0002-3158-1923, doktor habilitowany profesor UR, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiczny, Zakład Dydaktyki Ogólnej i Systemów Edukacyjnych, Polska

² ORCID: 0000-0002-7978-8149, magister inżynier, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiczny, Zakład Dydaktyki Ogólnej i Systemów Edukacyjnych, Polska

Streszczenie

W artykule na podstawie teoretycznej analizy przeprowadzonej w oparciu o procesy uczenia się wybrano właściwą kodyfikację pojęcia *emocje* i wskazano najbardziej dopasowaną do tych procesów ich klasyfikację. Artykuł podkreśla również ważność problematyki emocji w procesie uczenia się na podstawie wyników aktualnie prowadzonych badań.

Słowa kluczowe: emocje, teoria emocji, aktywność emocjonalna, uczenie się

Abstract

The article based on a theoretical analysis provided on the learning processes, the right codification of the concept of emotion was selected and the theory of their division best suited to the learning process was indicated. The article also emphasizes the importance of the issue of emotions in the learning process based on the results of contemporary research.

Keywords: theory of emotions, emotional activity, emotions, learning

Wstęp

Każdy proces uczenia się niezależnie od miejsca, w którym występuje, związany jest z pojawieniem się różnych emocji, ponieważ odgrywają one istotną rolę w edukacji. Emocje mogą wpływać na zainteresowania uczniów, ich osiągnięcia oraz zaangażowanie w samym procesie uczenia się. Dodatkowo emocje mogą wspierać indywidualny proces rozwoju dzieci i młodzieży oraz stanowić główny element ich zdrowia psychicznego i dobrego funkcjonowania (Grzegorzewska, 2012, s. 39).

Aktualnie dużo uwagi poświęca się zagadnieniu emocji w edukacji, ich oddziaływaniu, np. na ilość zapamiętanych informacji i sposób ich odbioru przez uczniów (Landowska, Brodny, 2017, s. 26–27).

W dalszej części artykułu dokonano przeglądu aktualnie istniejących definicji emocji oraz wskazano w oparciu o analizę literatury najbardziej przydatną dla edukacji klasyfikację emocji .

Teoria emocji

Stany emocjonalne mogą być charakteryzowane poprzez różne zjawiska, takie jak uczucia, afekty, motywacje, nastroje, namiętności, sentymenty, pasje i właśnie emocje. Każde z tych zjawisk ma teoretycznie wydzielony obszar występowania oraz charakter, ale praktyka badawcza pokazuje, że zjawiska te bardzo mocno przenikają się, skutkiem czego jest panujący chaos definicyjny.

W niniejszym artykule główną uwagę zwrócono na trudne do zdefiniowania zjawisko emocji: „każdy wie, czym jest emocja, dopóki nie poprosi się o definicję” (Oatley, Fehra, Russela, Jenkins, 2003, s. 95). Na podstawie powyższego stwierdzenia już od dawna zarówno psychologowie, jak i filozofowie starają się odpowiedzieć na pytanie, czym są emocje.

Według Jamesa (2002, s. 345) „emocje to zmiany cielesne, które są bezpośrednim następstwem faktu wywołującego pobudzenie-odczuwanie przez nas samych tych zmian w trakcie ich pojawienia się”. Dokonując analizy definicji Jamesa, emocje to efekt, który następuje na skutek zadziałania zewnętrznego. Zgodnie z jego teorią aby uczeń doznał emocji, musimy na niego „zadziałać” od zewnątrz. Reakcja ta będzie zachodzić najpierw jako reakcja fizjologiczna, a następnie jako sensomotoryczna ciała, a w ostatnim etapie pojawi się rozumienie reakcji jako emocji.

Podobne podejście reprezentowane jest przez Prinza, który uważa, że bodziec zewnętrzny wywołuje reakcje mózgu, który rejestruje zmiany w ciele i wywołuje emocje stanowiące reprezentacje reakcji mózgu na bodziec (Dąbrowski, 2014, s. 125).

Inaczej uważa Mandler, wskazując, że nie można przypisywać pierwszeństwa ani procesom fizycznym, ani psychicznym, gdyż obydwa są równocześnie wyzwalane i stanowią dwa aspekty stanu emocjonalnego.

Jedną z ciekawszych definicji jest ta przedstawiona przez Golemana (2007, s. 188–191), który pisze, że emocja spowodowana jest zazwyczaj przez świadome lub nieświadome wartościowanie przez osobę jakiegoś zdarzenia jako istotnego, ważnego dla niej.

Innym rodzajem definicji emocji jest ujęcie ich jako złożonych stanów psychofizycznych, na które składają m.in. procesy fizjologiczne, reakcje mózgowe (wywołujące czynności poznawczo-oceniające), uczucia (subiektywny komponent przeżyciowy) i zjawiska behawioralne. W zgodzie z własnym charakterem

(walencji, przyjemności lub przykrości) mogą one motywować podmiot do określonych działań, umożliwiając szereg reakcji behawioralnych. Ponadto towarzyszyć im mogą zmiany wyglądu, wyrazu twarzy, tonu głosu oraz różne gesty (Dąbrowski, 2012, s. 320).

W psychologii edukacji emocje definiowane są jako złożony proces uwzględniający pobudzenie, subiektywne doświadczenia, zmiany fizjologiczne, ekspresję i tendencje do określonych zachowań (Damasio 2004, s. 49–57). Wydaje się, że dla procesu uczenia się definicja przedstawiona przez Damasio jest najbardziej odpowiednia.

Taki wniosek nasuwa się ze względu na to, że proces uczenia się to proces poznawczy związany z interakcjonistycznym punktem widzenia. Takie podejście traktuje ucznia i środowisko jako bezpośrednie elementy procesu dojrzewania. Rozwój umysłowy jest tu rozumiany jako produkt interakcji organizmu ze środowiskiem. Taki pogląd sformułował Platon i jest on do dzisiaj mocno wypuklony w literaturze. Możemy zatem powiedzieć, że dziecko nie jest ani dojrzewającą rośliną, ani maszyną całkowicie kontrolowaną przez czynniki zewnętrzne. Dziecko jest „niespokojnym naukowcem”, „szalonym odkrywcą”, „kreatywnym autorem” i w decydujący sposób przyczynia się do interpretowania i organizowania świata, a tym samym swojego własnego rozwoju (Wadsworth, 1998, s. 12).

Takie podejście pozwala realizować podstawowe założenia humanistycznej teorii Rogersa dotyczącej prawidłowości przebiegu procesów uczenia się z uwzględnieniem naturalnej potrzeby zdobywania wiedzy i doświadczeń przez człowieka (Walat, 2007, s. 46).

Według Rogersa uczenie się daje najtrwalsze efekty, gdy odbywa się w otoczeniu, w którym uczniowie mogą próbować doświadczać środowisko, a przy tym popełniać błędy. Dodać należy, iż w tak rozumianym procesie uczenia się stosowanie różnych technologii jest mniej ważne. Ważniejsze jest takie kreowanie procesu dydaktycznego, aby zachodziła w nim interakcja pomiędzy uczniami i nauczycielem.

Klasyfikacja emocji

Kolejnym znaczącym problemem jest klasyfikacji emocji. W literaturze współczesnej możemy spotkać wiele różnych klasyfikacji, które zostały opracowane na podstawie prowadzonych badań.

Pierwszą, a zarazem najstarszą klasyfikacją jest ta przedstawiona przez jednego z najpopularniejszych badaczy emocji Ekmana, który przez 30 lat badał emocje zachowań niewerbalnych w Ameryce Południowej, Japonii, Izraelu, Nowej Gwinei, byłym Związku Radzieckim, Europie i Stanach Zjednoczonych. Na podstawie prowadzonych badań w 1972 r. Ekman podał listę sześciu podstawowych emocji, do których należą: gniew, zaskoczenie, odraza, strach, szczęście i smutek (Łosiak, 2015 s. 320).

Innym przykładem jest klasyfikacja nazwana *teorią emocji* autorstwa Plutchika, która powstała w latach 70.–80. ubiegłego stulecia i zakładała istnienie ośmiu podstawowych emocji ewolucyjnie naturalnie rozwiniętych. Emocje te są wrodzone i bezpośrednio odnoszą się do zachowań adaptacyjnych, które mają na celu pomoc w przetrwaniu. Dodać należy, iż właśnie z nich wynikają wszystkie inne emocje (Plutchik, 1980, s. 3–33).

Emocje podstawowe stanowią: smutek, zaskoczenie, strach, zaufanie, radość, przeziębienie, gniew i wstręt (rys. 1). Kierunki poziome określają intensywność danej emocji. Na podstawie tych emocji mogą się tworzyć emocje pośrednie, które zapisane są w kołach. Jeśli ktoś odczuwa jednocześnie zaufanie i strach, to powstającą emocją jest uległość. Zasady tworzenia się emocji pośrednich nazwane są diadami (Plutchik, 1980, s. 344).

Rysunek 1. Klasyfikacja emocji według R. Plutchika

Źródło: Kowalczyk, Czubenko (2013), s. 62.

Analiza literatury pokazuje, iż obecnie dla badań w zakresie procesów uczenia się i nauczania może to być jedna z bardziej popularnych klasyfikacji emocji.

W przypadku przedstawionej klasyfikacji emocji według Plutchika można dokonać dalszego ich uszczegółowienia i rozdzielenia. Z punktu widzenia udziału świadomości jednostki kierującej procesami, które w niej zachodzą, każdy z wyróżnionych rodzajów emocji posiada swoją cechę, którą możemy klasyfikować w sposób następujący:

– znak emocji (wartościowość, walencja) – ich pozytywny (przyjemność) lub negatywny (przykrość) charakter,

– natężenie emocji, które wiąże się z wielkością wpływu tego procesu na zachowanie, tok myślenia itp.,

– treść emocji, która określa znaczenie bodźca i usposabia do konkretnego zachowania (np. lęk do ucieczki, a gniew do zachowań agresywnych) (Jarymowicz, Imbir, 2010, s. 440).

W procesie uczenia się najprostsza wydaje się klasyfikacja emocji ze względu na cechę, jaką jest jej znak, czyli emocje pozytywne i negatywne. Ponowna analiza rysunku 1 wskazuje, iż nie bez powodu został on wykonany takimi barwami: od razu można wyróżnić emocje, które według autora są pozytywne (barwy ciepłe) i negatywne (barwy zimne).

Przedstawiona klasyfikacja Plutchika jest kompletna i ma współcześnie ogromną wartość dla procesów uczenia się. Dzięki takiej klasyfikacji możemy świadomie wskazywać emocje, jakie towarzyszą uczniowi podczas lekcji czy innej aktywności związanej z uczeniem się, również poza szkołą.

Emocje w uczeniu się

Procesy uczenia się mogą zachodzić w szkole i poza szkołą, w edukacji pozaformalnej, a nawet nieformalnej w trakcie odrabiania pracy domowej czy w codziennych czynnościach (Warchoń, 2018, s. 71–73). Współcześnie prowadzone badania nad emocjami dotyczą np. doświadczanych emocji w sytuacji codziennego pobytu ucznia w klasie szkolnej (Ahmed, Werf, Minnaer, Kuyper, 2010, s. 583–597) czy emocji ujawniających się podczas odrabiania zadań domowych (Dettmers i in., 2011, s. 25–35). W badaniach przeprowadzonych przez Ahmeda i Dettmersa potwierdziła się przeprowadzona powyżej analiza teoretyczna odnosząca się do podziału emocji na pozytywne i negatywne. Wyniki ich badań pokazują, że na emocje w procesie uczenia się ogromny wpływ mają cechy ucznia oraz relacje zachodzące pomiędzy uczniem a nauczycielem.

Analiza innych różnorodnych wyników badań naukowych pokazuje, że emocje mają bezpośredni wpływ na to, co zapamiętuje umysł człowieka. Możemy powiedzieć, że emocje stanowią swoisty filtr zapamiętania (Lewis, Haviland-Jones, 2005, s. 25–30).

Emocje pozytywne w procesie uczenia się mogą mieć bezpośrednio oddziaływanie na szybsze zapamiętanie informacji i na pewno wspierają proces uczenia się, natomiast w przypadku emocji negatywnych mogą pojawiać się trudności w nauce w zakresie zapamiętania i późniejszej syntezy zapamiętanych informacji.

Podsumowanie

Przedstawiona w artykule analiza pojęcia *emocje* jest niezwykle ciekawym tematem dla badań edukacyjnych w zakresie ich oddziaływania na proces uczenia się.

W artykule dokonano przeglądu definicji emocji i wskazano tę, która w sposób uporządkowany i klarowny je wyjaśnia i klasyfikuje z punktu widzenia

przydatności w planowaniu procesu uczenia się. Przedstawiona klasyfikacja emocji może stać się podstawową dla organizowania i prowadzenia badań pedagogicznych dotyczących ich związków z uczeniem się.

Literatura

- Ahmed, W., Werf, G., Minnaert, A., Kuyper, H. (2010). Students' Daily Emotions in the Classroom: Intraindividual Variability and Appraisal Correlates. *British Journal of Educational Psychology*, 80(4), 583–597.
- Brodny, G., Landowska, A. (2017). Postrzeganie inwazyjności automatycznego rozpoznawania emocji w kontekście edukacyjnym. *EduAkcja. Magazyn Edukacji Elektronicznej*, 1(13), 26–41.
- Damasio, A.R. (2004). Emotions and Feelings: A Neurobiological Perspective. W: A.S.R. Manstead, N. Frijda, A. Fischer (red.), *Feelings and Emotions* (s. 49–57). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Dettmers, S., Trautwein, U., Lüdtke, O., Goetz, T., Frenzel, A., Pekrun, R. (2011). Students' Emotions during Homework in Mathematics: Testing a Theoretical Model of Antecedents and Achievement Outcomes. *Contemporary Educational Psychology*, 36, s. 25–35.
- Dębowski, A. (2012). Wpływ emocji na poznawanie. *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria*, 3(83), 315–335.
- Evans, D. (2002). *Emocje. Naukowo o uczuciach*. Poznań: Rebis.
- Goleman, D. (2007). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina.
- Grzegorzewska, I. (2012). Emocje w procesie uczenia się i nauczania. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 1(57), 39–47.
- <http://inspiracjedlaszkoly.pl/fitedukacja/merytorycznie-i-praktycznie/fitpsyche/item/373-emocje-w-procesie-zapamietywania> (6.2019).
- James, W. (2002). *Psychologia. Kurs skrócony*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Jarymowicz, M., Imbir, K. (2012). Próba taksonomii ludzkich emocji. *Przegląd Psychologiczny*, 53(4), 439–461.
- Kowalczyk, Z., Czubenko, M. (2013). xEmotion – obliczeniowy model emocji dedykowany dla inteligentnych systemów decyzyjnych. *Pomiar, Automatyka i Robotyka OPAR*, 2, 60–65.
- Lewis, M., Haviland-Jones, M. (2005). *Psychologia emocji*. Gdańsk: GWP.
- Łosiak, W. (2015). Emocja jako komunikat. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 9, 319–331.
- Oatley, K., Jenkins, J.M. (2003). *Zrozumieć emocje*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Plutchik, R. (1980). A General Psychoevolutionary Theory of Emotion. W: R. Plutchik, H. Kellerman (red.), *Emotion: Theory, Research, and Experience*. T. 1: *Theories of Emotion* (s. 3–33). New York: Academic.
- Walat, W. (2007). *Edukacyjne zastosowanie hipermediów*. Rzeszów: Wyd. UR.
- Warchoń, T. (2017). Support for Formal Education with the Use of Non-formal Education – Interactive Workshops. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 2(20), 46–50. DOI: 10.15584/eti.2017.2.5.
- Warchoń, T. (2018). A Sense of the Role and Value of Non-formal Education in the Opinion of Students Participating in Interactive Workshops. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 2(26), 71–85.